

ELS JACIMENTS ARQUEOLÒGICS DE CASTELLÓ DE LA PLANA. DE LA INVESTIGACIÓ A LA DIVULGACIÓ

SERGI SELMA CASTELL

DIPUTACIÓ
D E
CASTELLÓ

Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques
Castelló, 2017

Publicació periòdica del Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques

Director de la col·lecció:
Arturo Oliver Foix

Secretariat de redacció:
Gustau Aguilera Arzo

Consell de redacció:
Empar Barrachina Ibáñez
Ferran Falomir Granell
Josep Casabó Bernad
Pau Conde Boyer

Repositoris digitals:
repositori.uji.es
dialnet.unirioja.es

Copyright
Del text i imatges: els autors

De la present edició: Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques. Diputació de Castelló
Pça. de les Aules 1
12001-Castelló

Imprimeix: Gráficas Castañ, S.L.

Depòsit legal: CS 199-2018
I.S.B.N.: 978-84-15301-86-8
ISSN 2386-7167
e ISSN 2386-7175

ÍNDIX

Pròleg	9
Introducció	
(la raó de ser)	11
El nostre territori	
(on ens movem)	15
Els precedents arqueològics	
(l'experiència acumulada)	19
Les fonts escorcollades	
(revisant el passat)	23
A la recerca de nous indicis	
(prospectant el territori).....	31
Els jaciments arqueològics	
(la tossuda realitat de les restes materials)	35
Les lleis del patrimoni arqueològic	
(què es pot fer i què no)	41
Béns i mesures de protecció	
(preservar per al futur)	43
A manera de catàleg	
(a gaudir del patrimoni).....	47
Bibliografia	253
Plànol dels jaciments arqueològics del terme municipal	259

BÉNS I MESURES DE PROTECCIÓ (preservar el futur)

Les referències a les figures que s'han d'aplicar per a la incorporació dels diferents béns catalogats a l'Inventari General del Patrimoni Cultural Valencià, així com les diverses categories i nivells de protecció dels quals han de gaudir segons la seua naturalesa, estan fixades a la Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat Valenciana, del Patrimoni Cultural Valencià; i a la Llei 5/2007, de 9 de febrer, de la Generalitat Valenciana, de modificació de la Llei 4/1998, d'11 de juny, del Patrimoni Cultural Valencià (d'ara endavant LPCV).

Este capítol sobre la classificació dels béns i les categories de protecció dels jaciments arqueològics pren com a base la normativa que recull el Títol III de la LPCV, referit al patrimoni arqueològic i paleontològic. L'article 58, en el seu apartat 3, estableix que s'han de delimitar les àrees existents en el terme municipal que pugen contenir restes arqueològiques.

Estes àrees s'inclouran posteriorment en el Catàleg de Patrimoni del municipi, i en funció del seu valor es poden establir diferents categories i nivells de protecció, tal com es pot observar de forma simplificada al quadre següent:

Àrees de vigilància arqueològica / BC

L'article 58.3 de la LPCV determina que els ajuntaments hauran de delimitar les àrees existents al seu terme municipal que pugen contenir restes arqueològiques i, una vegada aprovades per la Conselleria competent en matèria de Cultura, s'inclouran en el Catàleg de Béns i Espais Protegits del municipi com a Àrees de Vigilància Arqueològica.

Estes àrees de vigilància arqueològica es tipifiquen com a Bé Catalogat (BC). La norma de protecció urbanística en estos jaciments i el règim d'intervencions autoritzades estan supeditades a tot allò que es disposa en l'article 62 de la LPCV.

Espais de protecció arqueològica / BRL

L'article 58.5 de la LPCV determina que les àrees de vigilància arqueològica d'especial valor hauran de ser incloses en el Catàleg de Béns i Espais Protegits del municipi amb la denominació d'Espais de Protecció Arqueològica, i amb la qualificació de Béns Immobles de Rellevància Local.

Categories de protecció	Classificació dels Béns
Àrea de Vigilància Arqueològica	Bé Catalogat (BC)
Espai de Protecció Arqueològica	Bé de Rellevància Local (BRL)
Zona Arqueològica	Bé d'Interés Cultural (BIC)

Núm. d'ordre	Denominació del jaciment	Classe de Bé	Categoria o nivell de protecció
1	Barranc del Malvestit	BC	Àrea de vigilància arqueològica
2	Camí de l'Algepsar	BC	Àrea de vigilància arqueològica
3	Camí de Sant Josep	BC	Àrea de vigilància arqueològica
4	Camí de Taixida	BC	Àrea de vigilància arqueològica
5	Camí de Vinamargo	BC	Àrea de vigilància arqueològica
6	Camí vell de la Mar	BC	Àrea de vigilància arqueològica
7	Camí vell de Ribesalbes	BC	Àrea de vigilància arqueològica
8	Canet	BRL	Espai de protecció arqueològica
9	El Castell de la Magdalena	BIC	Zona arqueològica
10	El Castellet	BIC	Zona arqueològica
11	Coscollosa	BC	Àrea de vigilància arqueològica
12	Coscollosa/Senda de la Palla	BC	Àrea de vigilància arqueològica
13	Cova de la Seda	BRL	Espai de protecció arqueològica
14	Cova de les Meravelles	BRL	Espai de protecció arqueològica
15	En Riera/Ramell	BC	Àrea de vigilància arqueològica
16	Fadrell	BRL	Espai de protecció arqueològica
17	La font de la Reina	BRL	Espai de protecció arqueològica
18	La font de la Salut	BC	Àrea de vigilància arqueològica
19	Illa Grossa de Columbretes	BIC	Zona arqueològica
20	La Joquera	BC	Àrea de vigilància arqueològica
21	Lledó	BRL	Espai de protecció arqueològica
22	Mas de Boira	BC	Àrea de vigilància arqueològica
23	Mas de Rambla o de Torres	BC	Àrea de vigilància arqueològica
24	Necròpolis de Lledó	BC	Àrea de vigilància arqueològica
25	El pla del Moro	BC	Àrea de vigilància arqueològica
26	El pujol de Gasset	BRL	Espai de protecció arqueològica
27	La quadra de Na Tora	BC	Àrea de vigilància arqueològica
28	Ramell	BRL	Espai de protecció arqueològica
29	La Ruisseta	BRL	Espai de protecció arqueològica
30	Les Serretes	BIC	Zona arqueològica
31	Taixida/Caminàs	BRL	Espai de protecció arqueològica
32	Torre del Pla del Moro/Mas del Cigalero	BIC	Zona arqueològica
33	Torreta d'Alonso	BIC	Zona arqueològica
34	El Tossal Gros	BIC	Zona arqueològica
35	La Travesseta	BC	Àrea de vigilància arqueològica
36	El vallès/Camí vell de la Mar	BC	Àrea de vigilància arqueològica
37	Vil·la romana del camí de Vinamargo	BIC	Zona arqueològica
38	Vinamargo	BC	Àrea de vigilància arqueològica
39	Vinamargo/Caminàs	BC	Àrea de vigilància arqueològica
40	Vinamargo/Orfens	BC	Àrea de vigilància arqueològica
41	Camí de les vil·les/Font de la Reina	BC	Àrea de vigilància arqueològica
42	Camí de les vil·les/Segon canal	BC	Àrea de vigilància arqueològica
43	Caminàs/Censal	BC	Àrea de vigilància arqueològica
44	Coscollosa/Riu Sec	BC	Àrea de vigilància arqueològica
45	En Riera	BC	Àrea de vigilància arqueològica
46	L'alqueria de les Monges	BC	Àrea de vigilància arqueològica
47	Camí d'Almalafa	BC	Àrea de vigilància arqueològica
48	Camí d'Almalafa/Braçal del mig	BC	Àrea de vigilància arqueològica
49	Mas de Balado	BRL	Espai de protecció arqueològica
50	Pujolet de Burgaleta	BC	Àrea de vigilància arqueològica
51	Racó d'Almalafa	BC	Àrea de vigilància arqueològica
52	Camí de la costa	BC	Àrea de vigilància arqueològica
53	En Trilles	BC	Àrea de vigilància arqueològica
54	La font de la Rabassota	BC	Àrea de vigilància arqueològica
55	Gumbau	BC	Àrea de vigilància arqueològica
56	Necròpolis de la Magdalena	BC	Àrea de vigilància arqueològica
57	Necròpolis de la Senda de la Palla	BC	Àrea de vigilància arqueològica
58	Necròpolis ibèrica del camí de Vinamargo	BC	Àrea de vigilància arqueològica

59	Platja de Vinatxell-Almalafa	BC	Àrea de vigilància arqueològica
60	Pujolet Almassorí	BC	Àrea de vigilància arqueològica
61	Pujolet de Matamoros	BC	Àrea de vigilància arqueològica
62	Pujolet de la Torre	BC	Àrea de vigilància arqueològica
63	Safra/Alqueria de la Torre o del Morrut	BC	Àrea de vigilància arqueològica
64	La séquia de l'obra	BC	Àrea de vigilància arqueològica
65	Caminàs	BIC	Zona arqueològica
66	Via Augusta/Camí Real	BIC	Zona arqueològica
67	Illes Columbretes/La Foradada	BC	Àrea de vigilància arqueològica
68	Illes Columbretes/Pedra Joaquim	BC	Àrea de vigilància arqueològica
69	El mur de calç (derelict)	BC	Àrea de vigilància arqueològica
70	Roncabanès	BC	Àrea de vigilància arqueològica
71	Platja del Pinar	BC	Àrea de vigilància arqueològica
72	Riu Sec/Desembocadura	BC	Àrea de vigilància arqueològica
73	Primer recinte de muralles. S. XIII	BIC	Zona arqueològica
74	Segon recinte de muralles. S. XIV	BIC	Zona arqueològica
75	Tercer recinte de muralles. S. XIX	BIC	Zona arqueològica

Estos espais de protecció arqueològica es tipifiquen com a Bé de Rellevància Local (BRL). Són aquells jaciments arqueològics o paleontològics que, tot i no reunir els valors singulars que justifica declarar-los béns d'interés cultural, sí tenen una significació pròpia o un valor singular per al municipi o la comarca.

En conseqüència, els són d'aplicació l'articulat del Títol II, Capítol IV, secció primera, referent als Béns de Rellevància Local (articles 46 a 50); i també el Decret 62/2011, de 20 de maig, del Consell, pel qual es regula el procediment de declaració i el règim de protecció dels béns de rellevància local. La norma de protecció urbanística en estos jaciments i el règim d'intervencions autoritzades estan supeditades a tot allò que es disposa en l'article 62 de la LPCV.

Zones arqueològiques / BIC

L'article 58.5 de la LPCV determina que els espais de protecció arqueològica, en funció dels seus valors, podran accedir a la declaració de Bé d'Interés Cultural, en la categoria de Zona Arqueològica.

L'article 26.1.A).f) defineix la Zona Arqueològica com el paratge on hi ha béns l'estudi dels quals exigeix l'aplicació preferent de mètodes arqueològics, hagen sigut o no extrets i es troben tant en la superfície com en el subsòl o davall les aigües.

Estes zones arqueològiques es tipifiquen com a Bé d'Interés Cultural (BIC). Són aquelles que per les seues característiques i rellevància han de ser objecte d'especial protecció, divulgació i foment. En conseqüència, els són d'aplicació l'articulat del Títol II, Capítol III, referent als Béns d'Interés Cultural Va-

lencià, tan pel que fa a disposicions generals com al seu règim. Destacar però, aspectes com la seua declaració, que es fa mitjançant decret del Consell, a proposta de la Conselleria competent en matèria de Cultura, qui incoarà i tramitarà el corresponent procediment de declaració (article 26.2 i 27.1).

Respecte al seu règim, i de forma específica sobre el planejament urbanístic, indicar que la declaració d'un bé d'interés cultural comporta, per a l'ajuntament implicat, l'obligació d'aprovar provisionalment un pla especial de protecció del bé o un altre instrument urbanístic de contingut similar, que atenga les previsions de l'article 39 de la LPCV, sobre plans especials de protecció (article 34.2). I, mentre no es produeix l'aprovació definitiva del corresponent Pla Especial, regiran transitòriament les normes de protecció contingudes en el decret de declaració (article 34.5).

En qualsevol cas, les intervencions autoritzades en béns d'esta categoria s'han d'ajustar al règim que s'estableix a l'article 35 de la LPCV, i, en el cas de les zones arqueològiques, caldrà ajustar-se al que disposa l'article 62 de la LPCV en relació amb la necessitat d'actuacions arqueològiques prèvies a l'execució de les obres.

El catàleg de jaciments arqueològics que es presenta a continuació conté un total de setanta-cinc registres: 13 figuren com a Bé d'Interés Cultural (BIC), en la categoria de Zona Arqueològica; 11 figuren com a Bé de Rellevància Local (BRL), en la categoria d'Espai de Protecció Arqueològica, i altres 51 figuren com a Bé Catalogat (BC), en la categoria d'Àrea de Vigilància Arqueològica.

10 - EL CASTELLET

Nom del jaciment:	EL CASTELLET
Tipus de jaciment:	Poblat del bronze / Fortificació andalusí / Castell
Adscripció cultural:	Bronze / Medieval andalusí / Baix-medieval
Cronologia:	1.800 – 700 a.C. / s. XI-XII d.C. / s. XIV d.C.
Materials registrats:	Ceràmiques i estructures fortificades
Figura de protecció:	BIC
Categoria del bé:	Zona arqueològica
Justificació:	Es tracta d'un jaciment múltiple amb una ocupació en diferents períodes històrics. Compta amb un poblat prehistòric sobre el vessant i un castell medieval al capdamunt de la penya rocosa, el qual disposa de llenços monumentals i prou ben conservats. Llei de Patrimoni Cultural Valencià, disposició addicional primera. 1 i 2. Llei de Patrimoni Cultural Valencià, art. 26.1.f) i art. 58.5 Llei 16/1985, disposició addicional segona.

El castellet és un plec rocós que s'alça vertical al bell mig d'un vessant muntanyenc, en l'extrem més occidental de la serralada del Desert de les Palmes, i tot just al costat del Tossal Gros i la Joquera. El

penyal està situat a la capçalera del barranc de la Torreta o del Baladre, en el marge septentrional, però orientat a migdia i fa de límit entre els termes municipals de Castelló i Borriol. Molt a prop,

i per llevant, discorre la carretera nova que passa pel Coll de la Garrofera en direcció a Borriol, la qual substitueix l'antic camí de la Costa o dels Arriers que fou arrabassat per la cantera instal·lada en les proximitats.

En el tram inicial de l'esmentat barranc del Badadre, sobre el seu marge esquerre, es localitza un jaciment significatiu del terme municipal, el qual té dues àrees clarament definides.

D'una banda, es troba la part superior del penyal, la més abrupta i esquerra, sobre la qual es conserva una fortificació medieval d'època andalusí amb retocs baix-medievals posteriors. D'altra banda, a sota de les penyes i en el vessant menys abrupte i abancalat per a cultius es troben les restes d'un poblat del bronze, amb algunes àrees d'ocupació possiblement anteriors.

Els treballs pogueren confirmar la presència de nombroses restes ceràmiques que presenten una homogeneïtat de pastes i formes perquè corresponen a una mateixa època del bronze. Hi ha alguns fragments, però molt més escassos, que s'adscriuen a un període medieval andalusí.

El jaciment té perfectament estructurades i diferenciades dues zones. Al capdamunt del penyal hi ha la fortificació medieval, sobre un replà d'escasses dimensions delimitat per parets verticals, que s'orienta E/O, i a una cota de nivell de quasi 232 metres, mentre que la base està a només 190 metres.

Es tracta d'una construcció defensiva menuda, de planta regular enganxada a la vora del penyal i adaptada a les irregularitats de les roques. De fet, hi ha llenços de maçoneria de pedres regulars i travades amb morter que semblen eixir de les mateixes roques naturals. La planta més o menys rectangular de l'edificació es completa amb una torre de planta circular, de 3 m de diàmetre, lligada al conjunt però situada a una cota lleugerament més baixa, en el camí d'accés al cim. La presència de ceràmica és molt escassa, tot i que es poden observar olles i gerretes, algun fragment amb decoració pintada amb òxid de ferro.

A la part inferior del penyal, i fins el llit del barranc, s'estén un vessant dividit en dues parts o àrees per un espigó o paret de roca que descendeix quasi fins al barranc, i fortament abancalat per als cultius.

Figura 74. Vista general del vessant meridional del turó on es troba l'assentament del bronze.

Figura 75. Detall del recinte i de la torre andalusí.

La zona oriental presenta un desnivell més suau i les terrasses s'adapten a les corbes de nivell. Es tracta de la zona on hi ha major concentració de

materials ceràmics i també fragments de molins manuals escampats per una gran superfície, que hauria de correspondre amb l'assentament prehistòric. Per la seua banda, a la zona occidental hi ha un abancament més regular i de major pendent amb plantació de pins. Les primeres notícies del jaciment situaven en esta zona un taller de sílex a l'aire lliure que correspondria a uns moments d'ocupació precedents.

Per tot el jaciment, però especialment en la roca central que parteix el vessant es troben afloraments de mineral de ferro i, fins i tot, una antiga explotació a la part baixa. Igualment, hi ha nombroses cavitats i escletxes a la roca que podrien haver estat utilitzades com a covetes sepulcrales.

En qualsevol cas, les troballes de la prospecció acompanyen els resultats de les diferents excavacions realitzades en esta part baixa del jaciment en moments ben diferents i allunyats entre ells. Sembla ser que es tractà d'un assentament temporal o estacionari, pot ser subsidiari d'altres i lligat a l'explotació minera.

Bibliografia:

ARASA, F. (1979). ARASA, F. (1995). BOSCH, P. (1924). ESTEVE, F. (1944). ESTEVE, F. (1965). GUSI, F. (1999). OLIVER, A.; FUERTES, J. M.; MORAÑO, I. (2005). PORCAR, J. B. (1931). PORCAR, J. B. (1948). SELMA, S. (2011). SELMA, S.; LLORÍA, R. (2016).

Figura 76. Vista de la fortificació medieval al cim del turó des de ponent.

Figura 77. Conjunt de ceràmiques del bronze.

13 - COVA DE LA SEDA

Nom del jaciment:	COVA DE LA SEDA
Tipus de jaciment:	Hàbitat en cova / Enterraments en cova
Adscripció cultural:	Neolítica, eneolítica
Cronologia:	3.500 – 1.900 a.C.
Materials registrats:	Ceràmiques, sílex (puntes de fletxa, ganivets, gratadors), ossos i malacofauna
Figura de protecció:	BRL
Categoria del bé:	Espai de protecció arqueològica
Justificació:	Es tracta d'un jaciment arqueològic amb enterraments prehistòrics en cova que encara compta amb una certa potència estratigràfica. A més, el vessant recull encara, de manera dispersa, les restes materials del buidat de la cova, i té un especial valor dins de l'àmbit local i comarcal. Decret 62/2011, art. 3, 1, f) Llei de Patrimoni Cultural Valencià, art. 58.5

En el vessant meridional de la muntanya de les Serretes, al costat oriental del turó de la Magdalena, i sobre la cota de nivell de 130 m. s'obri una cavitat en vertical sobre la paret de roca nua. Es fa difícil de trobar per la seua semblança amb d'altres

abrics i cavitats que poblen l'entorn, i per una vegetació de matolls prou densa.

Es tracta d'un jaciment d'hàbitat en cova que també s'utilitzà després per fer-hi enterraments. La boca d'entrada a la cova és menuda, aproxima-

dament 1,60 metres d'alçada i 1,40 metres d'amplada. L'entrada dona pas a una galeria de 5 m. de fonda i quasi 2 m. d'altura. A continuació hi ha un graó en la roca que incrementa en 1,5 m. l'alçada del segon tram de galeria. Este segon tram té una llargada de 2,5 m. i desemboca en una sala gran que té un altre graó respecte de la galeria d'altres 2 m. de fondària, fins els sediments o dipòsits arqueològics que encara conserva.

La planta de la sala és gairebé circular, amb un diàmetre aproximat de 5 m. i una altura de 3,5 m. fins els sediments. A la part del fons s'inicia una nova galeria semblant a l'anterior que no fa més de 4 m. de fondària. La cova té una superfície total lleugerament superior als 35 m².

Actualment no es detecten materials arqueològics en superfície, tot i que encara s'aprecien els talls estratigràfics dels sondejos realitzats en la dar-

rera campanya d'excavacions feta l'any 1984. La cova fou explorada per F. Esteve i J. Porcar als anys vint del segle passat, els quals replegaren materials lítics, ceràmiques, comptes de collar i ossos cremats que donaren a conèixer poc després. L'any 1931 es feren algunes extraccions de terra que fou amuntegada a l'exterior i acabà rodolant vessant avall.

Anys després la cova fou utilitzada com a polvorí de la cantera pròxima de les Serretes, cosa que facilità l'arrasament i la destrucció del jaciment. A este moment d'ús sembla que corresponen l'ampliació del segon tram de la galeria d'entrada i la construcció de la galeria del fons, per guanyar més espai. De fet, no consten als dibuixos que feu Porcar de l'interior de la cova. Pel vessant pronunciat de la muntanya s'han anat produint troballes de materials que segurament tenen la seua procedència en les terres extretes de la cova.

Els materials arqueològics recuperats al llarg del temps pertanyen a un horitzó comú que se situa en moments avançats del neolític i del ple eneolític (entre els 3.500/2.000 a.E.) i amb una ocupació durant la transició al bronze en què s'utilitzà probablement com a cova sepulcral.

Bibliografia:

ARASA, F. (1979). GUSI, F. (1999). PORCAR, J. B. (1931). PORCAR, J. B. (1948). SELMA, S. (2011). SELMA, S.; LLORÍA, R. (2016).

Figura 85. Entrada a la Cova de la Seda.

Figura 86. Detall de l'interior de la cova.

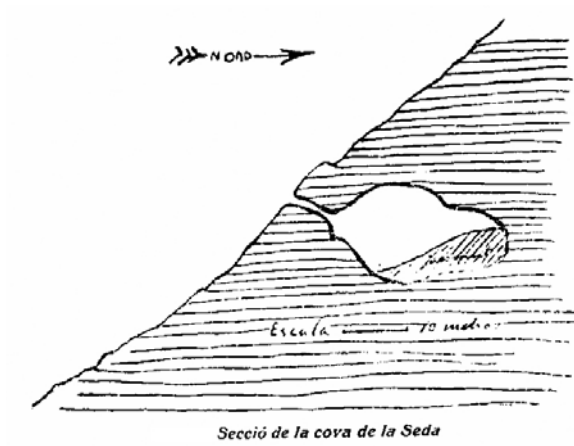

Figura 87. Secció de la cova segons Porcar (1931).

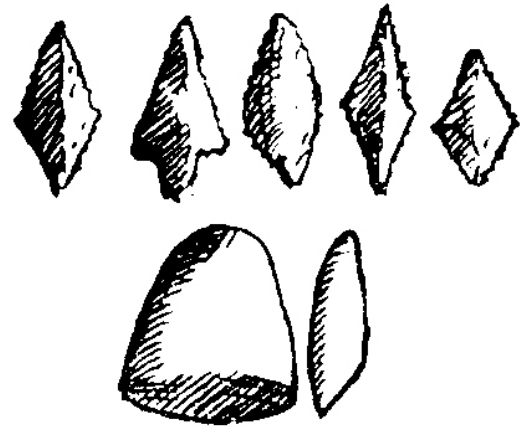

Figura 88. Peces de sílex i destrals trobades a la cova (segons Porcar, 1931).

14 - COVA DE LES MERAVELLES

Nom del jaciment:	COVA DE LES MERAVELLES
Tipus de jaciment:	Alqueria
Adscripció cultural:	Medieval andalusí
Cronologia:	s. IX-XI d.C.
Materials registrats:	Ceràmiques i possibles estructures en el mas
Figura de protecció:	BRL
Categoria del bé:	Espai de protecció arqueològica
Justificació:	Es tracta d'un jaciment arqueològic amb possibles estructures d'una alqueria andalusina en l'emplaçament de l'actual edificació. A més, compta amb una cova freqüentada històricament, cosa que li confereix especial valor dins de l'àmbit local. Decret 62/2011, art. 3, 1, f) Llei de Patrimoni Cultural Valencià, art. 58.5

Els contraforts del sud-oest de Mont de Cristina estan delimitats per la rambla de la Viuda al nord i a l'oest, i pel barranc d'Almela al sud. És en este vessant meridional on es conforma una lleugera depressió que canalitza les esorrenties de superfície cap al barranc esmentat, qui les condueix després fins a la rambla. Al capdamunt de la depressió

hi ha la boca d'una cavitat subterrània, la planta de la qual ocupa gairebé tot el seu tram inicial.

En l'entorn més immediat i pròxim a l'entrada de la cova, entre les cotes de nivell dels 140 i 145 metres, existeix una concentració de ceràmica considerable i dispersa per tota la depressió esmentada que, a trams, es troba abancalada i cultivada, tant

al centre del tàlveg com a les bandes. Els materials ceràmics s'estenen per tota la depressió abancallada.

La ceràmica detectada en superfície és molt homogènia en pastes i formes, amb una adscripció cultural que pot situar-se en el període andalusí (destaquen les gerres, safes i alfàbies, algunes amb decoració de cordons digitats o pentinats incisos), sense que es detectés la presència de ceràmiques de l'època del bronze ni es trobés cap peça de sílex, que eren els materials tradicionalment associats a este emplaçament arqueològic.

En l'àrea de dispersió ceràmica no es va poder identificar cap estructura construïda, tot i que en el punt més elevat que corona l'esmentada depres-

sió hi ha un mas, conegut amb el nom de Mas de Pons o Mas de París, que té dues parts edificades ben diferents. D'una banda, l'edifici principal de residència amb una planta quadrada, que té poc més d'una centúria; mentre que a la part del darrere hi ha uns antics corrals, la disposició (aparentment orientats cap a un pati central) i la planta dels quals (sales allargades i cobertes a una aigua cap al pati interior) podrien indicar la presència d'una alqueria andalusí. Tot i això, els canvis recents en l'edificació dificulten una lectura estratigràfica més acurada.

A l'interior de la cova no es detectà la presència de materials ceràmics anteriors, tot i que el nivell de runa i enderrocs més recents és molt elevat. La cova té una boca de 4,5 x 2 m, amb esgraons artificials que donen accés a una sala molt alterada. Continua després amb una galeria que porta a diferents sectors més o menys laberíntics, i arriba a la base d'una segona boca d'accés en forma d'avenc, de 8 metres d'altura. El recorregut total és de 2.100 metres i el desnivell de 25 metres.

Bibliografia:

ARASA, F. (1979). GUSI, F. (1999). PORCAR, J. B. (1948). SELMA, S. (2011). SELMA, S.; LLORÍA, R. (2016).

Figura 89. Vista del Mas de Pons, que manté l'estructura bàsica de l'antiga alqueria andalusí.

Figura 90. Entrada a la Cova de les Meravelles.

Figura 91. Conjunt de ceràmiques andalusines: gerres, safes i redomes.

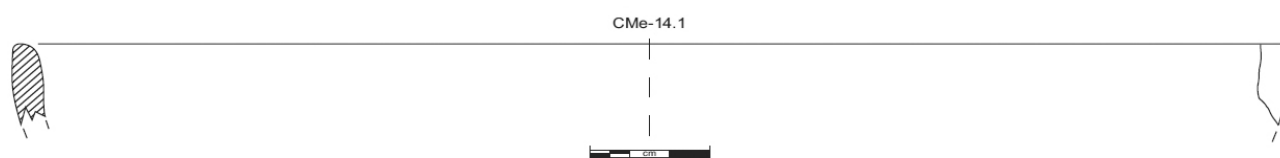

Figura 92. Ceràmica andalusina: 1 - Safa.

Figura 93. Vista general de la zona amb dispersió de materials ceràmics entorn de l'entrada a la cova i a la vora del Mas d'en Pons.

17 - LA FONT DE LA REINA

Nom del jaciment:	LA FONT DE LA REINA
Tipus de jaciment:	Vil·la / Alqueria
Adscripció cultural:	Ibero-Romana / Medieval andalusí
Cronologia:	s. II-I a.C. - s. X-XI d.C
Materials registrats:	Ceràmiques
Figura de protecció:	BRL
Categoria del bé:	Espai de protecció arqueològica
Justificació:	Es tracta d'un jaciment arqueològic sense restes d'estructures visibles superficialment. L'ocupació continuada i intensa al llarg del temps li confereix un especial valor per la singular distribució de les zones d'establiment en cadascun dels períodes històrics. A més, és un emplaçament emblemàtic dins de l'àmbit local per la presència de l'ermita de Sant Francesc, el molí la Font i el propi brollador. Decret 62/2011, art. 3, 1, f) Llei de Patrimoni Cultural Valencià, art. 58.5

La font de la Reina està ubicada en un emplaçament estratègic. Allí neix un brollador de gran magnitud que abastia d'aigua corrent la zona pantanosa i de marjal del Quadro, a l'extrem NE del terme municipal i fins la restinga de la platja per llevant

i el llit del Riu Sec a migdia. A l'oest, el paratge es troba acotat per l'horta tradicional de Castelló, que veu com la séquia Major aboca les darreres escorrenties a la zona dels ullals, després de passar pel molí la Font.

Per sobre mateix del brollador discorre l'actual camí de les Vil·les, que en realitat és un tram més de la via antiga del Caminàs en direcció a Benicàssim. I allí mateix, vora l'emplaçament de la més moderna ermita de Sant Francesc (s. XVIII), neix el camí que duia al nord cap al castell de la Magdalena i el paratge del Desert.

Al voltant de tota esta cruïlla de camins es localitzen un seguit de concentracions de materials ceràmics en superfície. En realitat es tracta de dues zones diferenciades. La primera d'elles està situada a sobre del camí de les vil·les, entre este i el vell camí de l'horta que discorria paral·lel per sobre (hui en dia anul·lat pel traçat de la nova carretera de Castelló a Benicàssim), la qual mantingué la vegetació i els cultius de secà fins fa molt poc de temps. Es tracta d'un suau pendent, entre les cotes de nivell dels 8-10 metres, i amb terrasses àmplies i planes on, de tant en tant, també aflora la roca natural. L'altra zona se situa a la banda meridional del

camí de les Vil·les i del camí de la Séquia de l'Obra, en la zona ocupada per bancals d'horta, amb una transformació més intensa, i sobre unes cotes de nivell situades entre els 4-5 metres.

Hi ha fins a tres àrees de concentració de materials ceràmics en àmbits totalment diferenciats del jaciment. Les concentracions de ceràmica presenten un alt grau d'homogeneïtat interna i, alhora, són clarament diferents de la resta. És a dir, el material no apareix barrejat de forma indiscriminada i es poden identificar àrees de concentració diferents per cada període històric.

Hi ha una concentració en la banda septentrional del camí de les Vil·les, i a banda i banda del camí de la Magdalena, amb un domini absolut de material d'època andalusí. En la banda meridional, l'extensió de material ceràmic correspon a l'època romana (peces de terra sigillata hispànica i africanes amb altra ceràmica comuna i alguna àmfora). Finalment, hi ha una franja de terra entre el camí de les Vil·les al nord i la séquia Major al sud on s'ha trobat una altra concentració de ceràmica també d'època andalusí (bàsicament gerres).

En tot el jaciment no hi ha cap edificació, tret d'alguna caseta molt recent i la referida ermita. No s'identificà cap estructura construïda anterior, ni tampoc es documentà cap material lític com el recuperat en troballes anteriors del segle XX.

Bibliografia:

ARASA, F. (1979). ARASA, F. (1995). ARASA, F. (1999). BAZZANA, A. (1978). FLETCHER, D.; ALCÁ-CER, J. (1956). GUSI, F. (1999). PORCAR, J. B. (1931). PORCAR, J. B. (1948). SELMA, S. (2011). SELMA, S.; LLORÍA, R. (2016).

Figura 103. Vista general de les àrees amb dispersió de materials ceràmics a banda i banda del camí de les Vil·les.

Figura 104. Vista general de la zona més septentrional amb dispersió de materials ceràmics.

Figura 105. Conjunt de ceràmiques romanes.

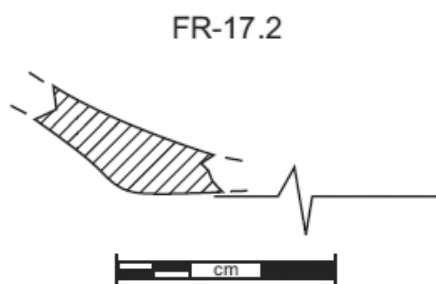
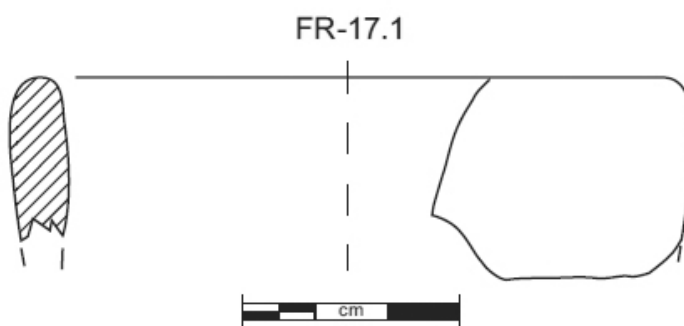

Figura 106. Ceràmica andalusina: 1 i 2 - Gerres.

20 - LA JOQUERA

Nom del jaciment:	LA JOQUERA
Tipus de jaciment:	Enterraments en cova
Adscripció cultural:	Eneolítica, Edat del Bronze
Cronologia:	2.000 – 1.500 a.C.
Materials registrats:	Ceràmiques, sílex i ossos (comptes de collar, botons perforats)
Figura de protecció:	BC
Categoria del bé:	Àrea de vigilància arqueològica
Justificació:	Es tracta d'un conjunt d'abrics i covetes, actualment sense sediment, que foren utilitzades per fer enterraments a l'antiguitat. Llei de Patrimoni Cultural Valencià, art. 58.3

El jaciment està format per un conjunt d'abrics i covetes situades en un tall nu de la roca natural, que foren utilitzades per fer enterraments. El conjunt està situat a la capçalera del barranc de la Torreta, front el Tossal Gros i al darrere de l'emplaçament del Castellet, en l'extrem més occidental de la serralada del Desert de les Palmes, i en el vessant de migdia. Les covetes es localitzen entre les cotes

de nivell dels 220-238 metres, en un front lleugerament escarpat de roca.

Les sepultures disposaven d'uns aixovars senzills i formats per alguna peça de ceràmica, material lític, comptes de collar i botons perforats. Les restes òssies eren molt escasses i el seu estat de conservació molt dolent.

definitiva unes superfícies respectives de 3 i 10 m² aproximadament. Actualment la zona està abandonada, amb garrofers i matolls que ho envaeixen tot.

Bibliografia:

ARASA, F. (1979). BOSCH, P. (1924). ESTEVE, F. (1944). ESTEVE, F. (1965). GUSI, F. (1999). OLIVER, A.; FUERTES, J. M.; MORAÑO, I. (2005). PORCAR, J. B. (1931). SELMA, S. (2011). SELMA, S.; LLORÍA, R. (2016).

L'any 1926 foren excavades dues cavitats amb restes humanes per F. Esteve, qui assenyalava l'existència d'altres dues buides i mig destruïdes. La cronologia que ofereixen els materials arqueològics situen els enterraments en un moment de transició entre l'eneolític i l'edat del bronze, entre el 2000-1500 a.C.

Una primera cavitat té dos compartiments estrets i llargs disposats en angle recte, amb parets irregulars i una planta que fa poc més de 2,5 metres de fondària i uns 70-80 centímetres d'amplada. La segona cavitat presenta un vestíbul ample a la boca de poc més de 3 metres, que es fa considerablement estret en el tram inicial, per donar pas a una sala irregular i allargada, de 120-150 centímetres d'amplada i gairebé 5 metres de llargada. La fondària de la part interior de la cavitat s'aproxima als 2 metres, que fou la zona excavada per Esteve. En

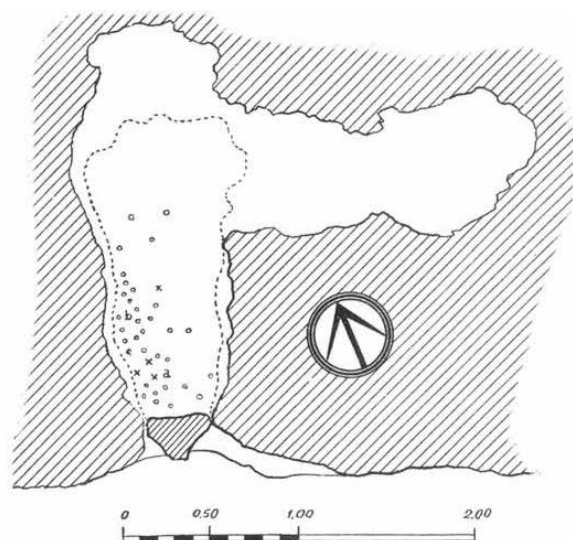

Figura 115. Planta del primer sepulcre (segons Esteve 1965).

Figura 116. Vista panoràmica de la zona on es troben els sepulcres.

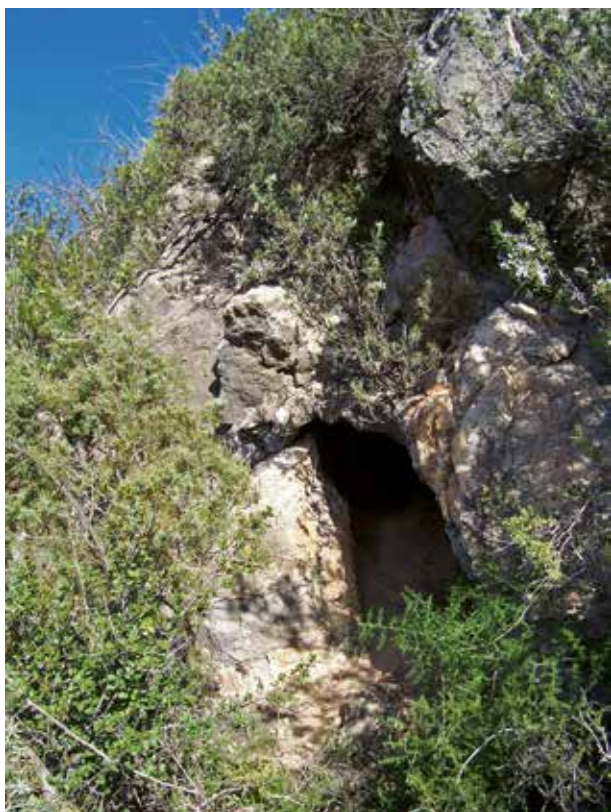

Figura 117. Vista actual de l'interior del primer sepulcre.

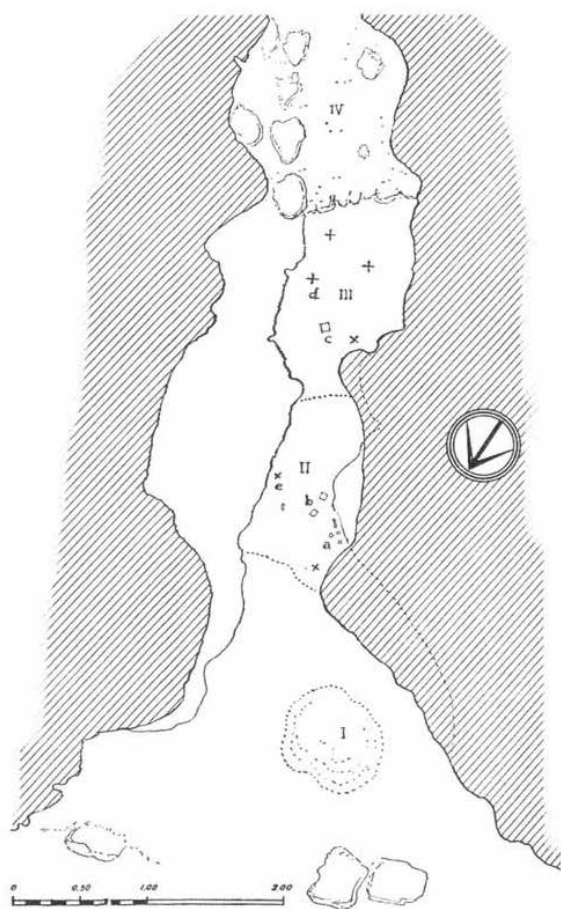

Figura 118. Planta del segon sepulcre (segons Esteve 1965).

Figura 119. Vista actual de l'interior del segon sepulcre.

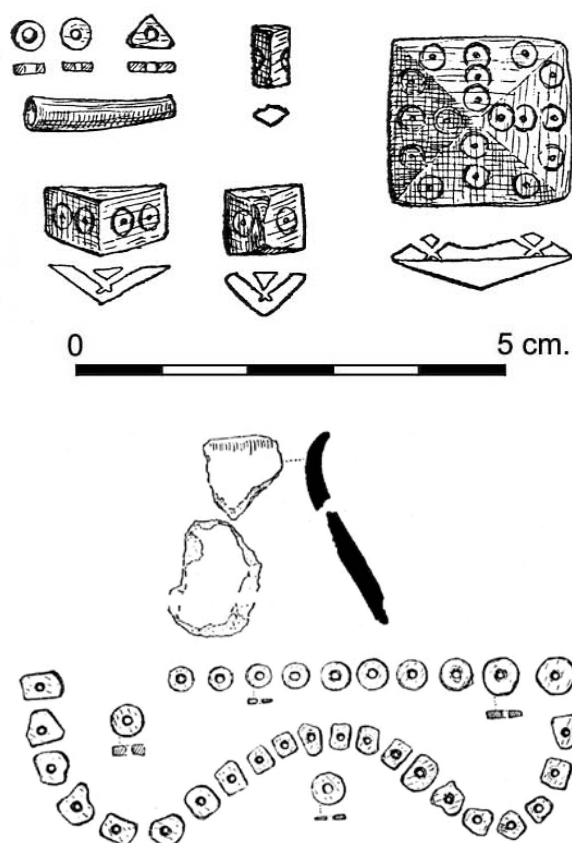

Figura 120. (Dalt) Comptes de collar i botons perforats procedents del segon sepulcre (segons Esteve 1965). (Baix) Fragments de ceràmica i comptes de collar del primer sepulcre (segons Esteve 1965).

30 - LES SERRETES

Nom del jaciment:	LES SERRETES
Tipus de jaciment:	Poblat fortificat
Adscripció cultural:	Bronze
Cronologia:	1.800 – 800 a.C.
Materials registrats:	Ceràmiques i estructures defensives d'un poblat
Figura de protecció:	BIC
Categoria del bé:	Zona arqueològica
Justificació:	Es tracta d'un poblat prehistòric de certa envergadura i amb recintes fortificats que poden conservar un gran potencial arqueològic. Està emplaçat de forma immediata al castell de la Magdalena, amb el qual conforma un entorn històric i arqueològic de gran valor per al coneixement i la difusió del patrimoni arqueològic municipal. Llei de Patrimoni Cultural Valencià, disposició addicional primera. 1 i 2. Llei de Patrimoni Cultural Valencià, art. 26.1.f) i art. 58.5 Llei 16/1985, disposició addicional segona.

Les Serretes són una xicoteta serralada, orientada en direcció E/O, i situada just al darrere del turó de la Magdalena i als peus del tossal de Ribalta, que té la seua cota més elevada en els 195 metres. Tot el vessant meridional de la serralada es veié greu-

ment afectada per l'explotació d'una pedrera que l'arrabassà pràcticament des del camí vell de Barcelona (també anomenat després camí de la Pedrera) fins a la mateixa carena.

A sobre de la cresta de la serralada es localitza un poblat de l'època del bronze, ja conegut des de principis del segle XX, quan Porcar publicà les primeres notícies al respecte. En realitat es tracta d'un establiment complex, que compta amb almenys tres recintes o àrees fortificades que es disposen de forma consecutiva, però intermitent, a mesura que s'ascendeix en altura.

El substrat geomorfològic de la zona, bàsicament calcari, amb alguns intersticis de terres i margues erosionats, proporciona un relleu adequat per a l'establiment d'assentaments d'altura en recintes fortificats. De fet, es poden utilitzar els tallats i afloraments de la roca com a defensa natural i, amb una mínima actuació constructiva, s'aconsegueixen amplis recintes protegits i es dificulta enormement la seua accessibilitat.

Al llarg de les Serretes s'ha documentat la presència de materials ceràmics que presenten una gran homogeneïtat de formes i pastes perquè cor-

responen a un mateix període històric de l'edat del bronze. Així com també alguns fragments de molins manuals per transformar el gra, indicatius de la presència d'un establiment permanent.

A més, també s'identifica l'existència de murs que podrien correspondre a llenços de muralla i, fins i tot, alguna planta de torre. Val a dir que la roca natural també ha estat condicionada en alguns punts per millorar el caràcter defensiu, com ara l'engrandiment d'algun fossat natural davant les muralles.

Es pot dir que el jaciment s'estructura en tres recintes escalonats sobre el vessant SE del tossal de Ribalta, que aprofiten unes superfícies mínimes en altells consecutius. El primer recinte està situat a la cota dels 133 m, està orientat en direcció E/O, és el més menut de tots i el que menys restes constructives presenta.

A continuació hi ha el segon recinte, el de millor factura constructiva, amb restes de muralles i murs interns, així com la presència d'una torre en l'extrem NE, accentuada per l'existència d'un tallat natural al darrere. El segon recinte ocupa una llengua estreta de terreny, orientada en direcció SO/NE, i entre les cotes de nivell dels 166-174 m. En este recinte hi ha molta més quantitat de ceràmica en superfície.

A continuació del segon recinte hi ha una defensa natural, incrementada per l'obertura d'un fossat, que donaria pas al tercer recinte. Este últim situat sobre un promontori molt més esquerp, orientat igualment en direcció SO/NE, entorn a la cota dels 190 m i amb un punt màxim central que arriba als 195 m. En esta zona es documenta la presència de ceràmica i restes de la muralla, que culmina en l'extrem NE amb una mena de portal d'accés, totalment derruït, que degué aprofitar un relleu prominent i natural de les roques per a ubicar-lo. Vora el portal, a la banda septentrional del recinte, es troben encara alguns abrics i covetes de refugi.

Bibliografia:

ARASA, F. (1979). ARASA, F. (1999). GUSI, F. (1999). PORCAR, J. B. (1931). PORCAR, J. B. (1948). SELMA, S. (2011). SELMA, S.; LLORÍA, R. (2016).

Figura 155. Vista panoràmica del recinte intermedi amb la base de la muralla a la dreta.

Figura 156. Detall d'algunes restes construïdes al poblat.

Figura 157. Molí de mà localitzat al recinte superior.

Figura 158. Perfil del conjunt de les Serretes sobre el front obert de la cantera del port de Castelló.

Figura 159. Panoràmica del conjunt de les Serretes des del nord.

34 - EL TOSSAL GROS

Nom del jaciment:	EL TOSSAL GROS
Tipus de jaciment:	Poblat fortificat
Adscripció cultural:	Bronze
Cronologia:	1.800 - 800 a. C.
Materials registrats:	Ceràmiques i restes d'estructures
Figura de protecció:	BIC
Categoria del bé:	Zona arqueològica
Justificació:	Es tracta d'un poblat prehistòric fortificat de certa envergadura que pot conservar un gran potencial arqueològic. Està emplaçat de forma immediata a d'altres jaciments arqueològics amb els quals conforma una àrea de gran valor per al coneixement i la difusió del patrimoni arqueològic municipal. Llei de Patrimoni Cultural Valencià, disposició addicional primera. 1 i 2. Llei de Patrimoni Cultural Valencià, art. 26.1.f) i art. 58.5 Llei 16/1985, disposició addicional segona.

El tossal Gros és un cim situat a l'extrem nord de la partida del Bovalar, just al darrere de la Penyeta Roja i en el límit amb el terme municipal de Borriol. Pel nord dóna inici al barranc de la Torreta o del Baladre i pel sud al barranc del Sol.

El seu cim està situat a la cota de 354 metres, i dibuixa una plataforma allargada que es disposa en una orientació dominant N/S, tot i que la zona d'ocupació està abocada a llevant, sobre el pendent. El tossal, però, compta amb un segon esperó,

més menut però més alt (357 m) i en direcció E/O, que s'uneix al primer mitjançant una xicoteta davallada (343 m). Tots dos punts elevats conformen el tossal pròpiament dit.

La presència de materials ceràmics s'escampa per la part superior del vessant oriental, essent el material rodat pendent avall relativament escàs. És en esta banda i a tocar del cim que hi ha murs formant bancals a sobre dels quals apareixen algunes possibles plantes d'habitació fetes amb pedra en sec, però actualment molt destruïdes.

Just a la part alta i plana del tossal també es trobaven restes ceràmiques, així com indicis d'un probable recinte defensiu tancat i construït en pedra en sec. En l'extrem nord, orientat cap al Castellet,

hi ha un aflorament de roques aprofitat i possiblement condicionat per a dificultar l'accés a la plataforma superior. Per la seua banda, a l'extrem meridional, en el punt natural d'entrada a la part plana del cim, hi ha les restes del que sembla una torre o element constructiu més consistent, tot i que actualment molt arrasat i cobert de vegetació arbustiva.

En la plataforma oriental del tossal no hi ha gaire vegetació (matolls i algun garrofer aïllat), amb una coberta vegetal prou escassa. La roca natural aflora contínuament i es localitzen alguns avencs i cavitats de grandàries diferents. Algunes és possible que funcionaren com a sitges, però ara moltes estan mig omplertes de pedres.

El material ceràmic presenta una gran homogeneïtat de pastes i formes perquè pertany a un mateix període de l'edat del bronze. A l'esperó occidental, amb desnivells més pronunciats i menor accessibilitat, domina una coberta vegetal densa de matolls i de pins. També allí es detecta alguna alineació de pedres o estructura construïda, però de difícil precisió, així com material ceràmic en superfície.

Bibliografia:

ARASA, F. (1979). ESTEVE, F. (1944). GUSI, F. (1999). OLIVER, A.; FUERTES, J. M.; MORAÑO, I. (2005). PORCAR, J. B. (1931). PORCAR, J. B. (1948). SELMA, S. (2011). SELMA, S.; LLORÍA, R. (2016).

Figura 174. Vista del tossal des de l'est.

Figura 175. Detall de la zona interior del poblat.

Figura 176. Detall d'un dels avencs o cavitats en la roca que podria haver funcionat com a sitja.

Figura 177. Conjunt de ceràmiques del bronze fetes a mà.

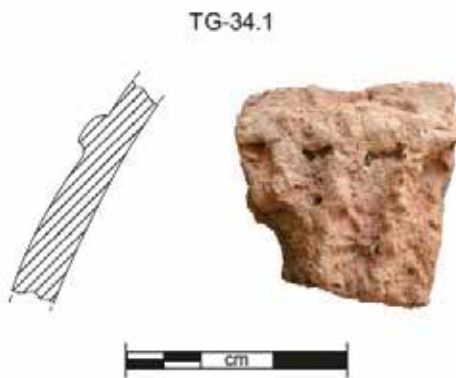

Figura 178. Ceràmiques del bronze amb decoració de cordons aplicats.

Figura 179. Vista panoràmica del tossal des del sudoest.

49 - MAS DE BALADO

Nom del jaciment:	MAS DE BALADO
Tipus de jaciment:	Alqueria
Adscripció cultural:	Medieval andalusí
Cronologia:	s. IX-X d.C.
Materials registrats:	Ceràmiques, balmes/refugis de pastor
Figura de protecció:	BRL
Categoria del bé:	Espai de protecció arqueològica
Justificació:	Es tracta d'un jaciment arqueològic sense restes d'estructures visibles superficialment. La presència de restes d'estructures arquitectòniques en forma de balmes o refugis de pastor en el terreny natural podrien relacionar-se amb activitats ramaderes de l'assentament i li confereix un especial valor dins de l'àmbit local i comarcal. Decret 62/2011, art. 3, 1, f) Llei de Patrimoni Cultural Valencià, art. 58.5

El mas de Balado està situat a uns 600 metres de distància de la Rambla de la Viuda, i a uns 300 metres de la carretera de Ribesalbes (CSV-2011) des de la qual s'accedeix. El mas està ubicat en una gran plataforma de pendent progressiu cap a la rambla que conforma el seu marge esquerre. Eren terres de secà, amb garrofers i oliveres que encara perduren fossilitzats en algun camp, però transformades al llarg de la darrera centúria en horts de tarongers, aprofitant l'aigua del pantà de Maria Cristina.

En les proximitats del mas hi ha el començament de dues barrancades molt abruptes i pronunciades que divergien en direccions sud-oest i sud-est respectivament, per a desguassar poc després a la rambla. Entre tots dos barrancs, conformats per penya-segats excavats a les graves del terreny, es dibuixa una plataforma que s'obre en ventall cap al sud, i amb un desnivell que oscil·la dels 115 metres en la part superior als 110 metres al capdavant.

En l'extrem meridional de la plataforma es produeix un salt de cota que fou aprofitat per construir-hi el canal del Pantà (que circula per la cota dels 100 metres). Per sota encara hi ha una línia de terrasses abans d'arribar al llit de la rambla, i hi ha un camí que travessa de nord a sud que condueix del mas a la rambla.

En l'extrem superior de la plataforma i capçalera dels dos barrancs es localitza una gran concentració de material ceràmic en superfície, que es troba en camps de garrofers, en horts de tarongers vells i també en camps transformats més recentment.

L'emplaçament ocupa una posició visualment dominant sobre la rambla de la Viuda, tot i que actualment no es detecta cap estructura construïda en superfície. Els materials ceràmics presenten una

gran homogeneïtat de pastes i formes que corresponen a un mateix i únic període històric d'època medieval andalusí (safes, cassoles, gerres, alfàbies, alguns fragments amb decoració de cordons aplicats amb digitacions).

En l'àrea dels voltants no hi ha cap altra construcció edificada moderna, tret del propi mas esmentat que ha estat transformat en residència habitual. Un esment a part mereixen, però, tot un seguit de refugis o balmes excavades a les graves del terreny i situades a l'interior de la barrancada oriental, sobre els propis penya-segats que la conformen. Semblen refugis de pastor i tancats de ramat que han estat utilitzats fins a moments molt recents per a la pràctica de la ramaderia. Malauradament, al seu interior no hi ha presència de materials arqueològics.

El tram inicial de la barrancada oriental conserva un senzill abancament del seu llit, amb oliveres i ametllers esporàdics, mentre que la part oberta a la rambla ha estat transformada en camps de tarongers. Per la seua banda, la barrancada occidental ha estat totalment transformada, ja que fou utilitzada com a cantera d'extracció. Posteriorment s'ha fet una restauració de coberta vegetal mitjançant la plantació de tarongers regats per degoteig.

Bibliografia:

ARASA, F. (1979). SELMA, S. (2011). SELMA, S.; LLORÍA, R. (2016).

Figura 237. Panoràmica del jaciment amb el tossalet de la Ruïsseta al fons.

Figura 238. Panoràmica de la zona de balmes excavades a les graves del terreny i utilitzades com a refugis de pastor.

Figura 239. Detall d'una balma o refugi de pastor excavada al terreny.

Figura 240. Fragment de vora d'una alfàbia amb decoració d'ungulacions al llavi.

Figura 241. Conjunt de ceràmiques andalusines.

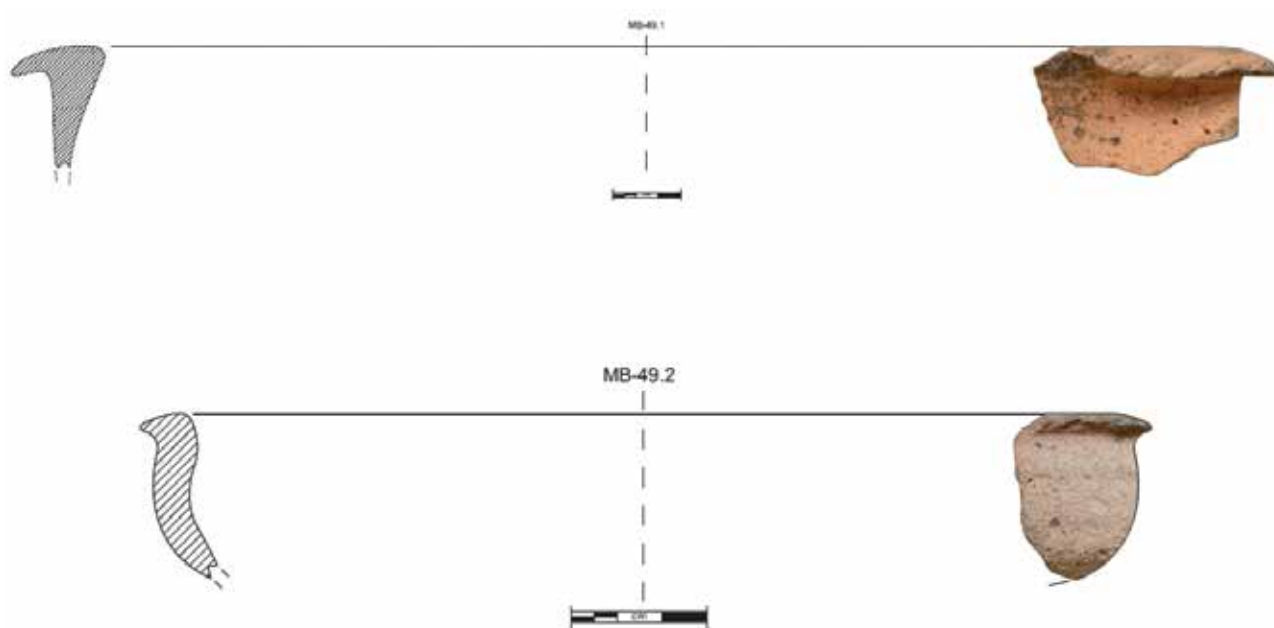

Figura 242. Ceràmiques andalusines: 1 - Alfàbia, 2 - Cassola.

52 - CAMÍ DE LA COSTA

Nom del jaciment:	CAMÍ DE LA COSTA
Tipus de jaciment:	Enterraments en cova
Adscripció cultural:	Eneolític
Cronologia:	2.500 / 1.900 a. C.
Materials registrats:	Ceràmica, sílex, ossos (punxó, comptes de collar, botons)
Figura de protecció:	BC
Categoria del bé:	Àrea de vigilància arqueològica
Justificació:	Es tracta d'un conjunt de tres abrics o clivells, que foren utilitzats per encabir-hi enterraments a l'antiguitat. També es recuperaren en el seu moment materials arqueològics significatius. Llei de Patrimoni Cultural Valencià, art. 58.3

El jaciment Camí de la Costa estava conformat per un grup de tres abrics o clivells en la roca natural, l'interior dels quals fou utilitzat per encabir-hi enterraments humans, que se situen en l'extrem més occidental de la serralada del Desert de les Palmes. Les cavitats estaven emplaçades en el vessant de llevant i vora el camí de la Costa o dels Arriers, que travessava pel coll de la Garrofera en direcció a Borriol.

Els enterraments de tres covetes, de dimensions reduïdes (dues de les plantes feien 3 m² i l'altra 7

m² aproximadament) i que presentaven aixovars molt variats (amb material lític, comptes de collar fetes de conxes marines, peces de ceràmica i restes d'ossos humans), foren excavades l'any 1924 per F. Esteve, qui advertia com algunes d'elles ja es trobaven destruïdes aleshores. Els materials arqueològics recuperats en el seu moment corresponen al període eneolític.

Avançada la segona meitat del segle XX s'instal·là una cantera en la zona, amb explotació a cel obert, que destruï pràcticament tot el jaciment.

Figura 251. Vessant muntanyenc on es trobava el jaciment arrabassat per la cantera, ara restaurada amb camps de cultiu.

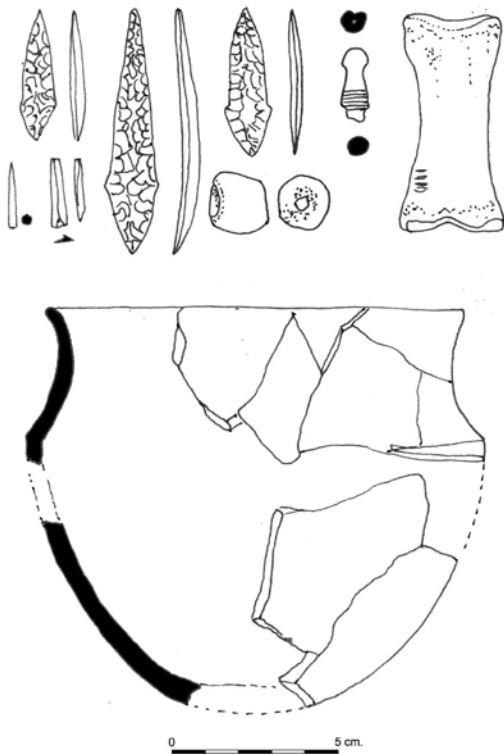

Figura 252. Material lític i ceràmica del jaciment segons les excavacions d'Esteve en 1924.

Actualment només queden algunes àrees menudes i aïllades del vessant original de la muntanya que s'han conservat, i on encara es feren algunes troballes esporàdiques de materials lítics en superfície en les últimes dècades.

Bibliografia:

ARASA, F. (1979). BOSCH, P. (1924). ESTEVE, F. (1944). GUSI, F. (1999). SELMA, S. (2011). SELMA, S.; LLORÍA, R. (2016).

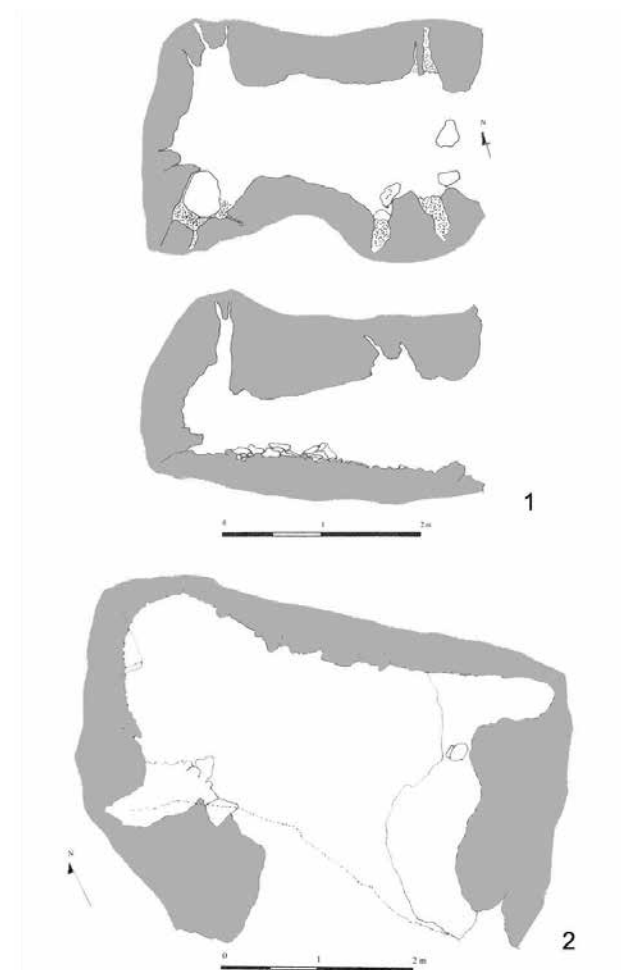

Figura 253. Plantes dels sepulcres 1 i 2 segons les excavacions d'Esteve en 1924.